

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Vilniaus dailės akademija

MERLAU-PONTY EGZISTENCINĖS FENOMENOLOGIJOS ESTETIKA ĮTAKŲ APSUPTYJE

The Aesthetics of Existential Philosophy of Merleau-Ponty
in the Surrounding of Influences

SUMMARY

The article analyzes the early sources of existential phenomenology of Merleau-Ponty and the ideas of its predecessors and contemporaries. The article focuses on the development of Merleau-Ponty's phenomenology and its relatedness to Gestalt and Behaviorism psychology, to Husserl's and Heidegger's phenomenology, to non-classical "subjective ontology" (Kierkegaard, Nietzsche) and Malraux theories. It also considers the main stages of the thinker's creative evolution, his gradual transition from existential phenomenology to the so called "new ontology", and the growing importance of aesthetic problems during the process. Special attention is paid to Merleau-Ponty's aesthetics concepts and problematic field formation. His peculiar approach to problems of aesthetics and art philosophy is exposed.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje analizuojamos Merleau-Ponty ankstyvosios egzistencinės fenomenologijos ištakos, pagrindinės jos tapsmą paveikusios pirmtakų ir amžininkų idėjos. Daugiausia dėmesio skiriama aptarti Merleau-Ponty koncepcijos tapsmą, sąsajas su geštalo ir biheiviorizmo psichologija, fenomenologijos pradininko Husserlio, Heideggerio, neklasikinės „subjektyviosios ontologijos“ (Kierkegaard'as, Nietzsche) šalininkų ir Malraux koncepcijomis. Gvildenami pagrindiniai šio mąstytojo kūrybinės evoliucijos etapai, laipsniškas perėjimas nuo egzistencinės fenomenologijos prie vadinamosios „naujosios ontologijos“, atskleidžiamas estetinės problematikos reikšmės didėjimas. Ypatingas dėmesys skiriamas pagrindinio Merleau-Ponty estetinių sąvokų ir problematikos lauko formavimuisi, išryškintas požiūrių į estetikos ir meno filosofijos problemas savitumas.

RAKTAŽODŽIAI: Merleau-Ponty, fenomenologija, egzistencinė fenomenologija, estetika, meno filosofija.

KEY WORDS: Merleau-Ponty, phenomenology, existential phenomenology, aesthetics, philosophy of art.

MERLEAU-PONTY IR PRANCŪZŲ FENOMENOLOGIJOS ORIENTYRŲ KAITA

Maurice Merleau-Ponty (1908–1961) yra viena reikšmingiausių XX a. vidurio Vakarų mąstymo tradicijos figūrų. Kalbant konkrečiau apie šio mąstytojo vietą estetikos ir meno filosofijos idėjų istorijoje, pirmiausia jis sietinas su vadinamosios *egzistencinės fenomenologijos* tradicija. Jo išrinkimas 1952 m. prestižinio *Collège de France* rektoriumi yra reikšmingas faktas, tarsi patvirtinantis išskirtinę šio mąstytojo vietą Vakarų filosofinės ir estetiškos minties istorijoje. Tiesą sakant, Merleau-Ponty veikaluose estetinė ir filosofinė problematika yra itin glaudžiai susijusios. Neatsitiktinai jo koncepcija traktuojama kaip *estetinė* savo prigimtimi, vyrąjančiais teminiais leitmotyvais bei tyrinėjimo laukais.

Merleau-Ponty veikalai pastaruoju metu susilaukia vis didesnio susidomėjimo Lietuvoje, kadangi vis aiškiau suvokiamas ypatingas šio mąstytojo vaidmuo fenomenologinės, egzistencinės, netgi hermeneutinės filosofijos ir estetikos raidoje. Norint išsaugoti objektyvumą, tenka pripažinti, kad fenomenologinės ir su ja glaudžiai susijusios hermeneutinės filosofijos tyrinėjimai yra vienas ryškiausių po nepriklausomybės atgavimo Lietuvos filosofinės minties plėtotės reiškinių. Tačiau, kita vertus, stebina dažnai Lietuvos mokslininkų darbuose regimas nekritiškas adoracijos kupinas požiūris į fenomenologiją tarsi visas dabartinės filosofijos problemas pajėgiančią išspręsti universalią metateoriją ar metodologiją. Skaitant gausėjančius fenomenologinei problematikai skirtus tekstus kyla natūralus klausimas: kuo paaiškinamas mūsų fenomenologijos adeptų nenoras atsi-

traukti nuo siaurų lokalių fenomenologijos problemų gvildinimo ir drąsiau, kritiškai, tarsi iš šalies aptarinėti jos idėjų raidoje išskylančias sudėtingas teorinio ir ypač metodologinio pobūdžio problemas? Juk svariausi praeities ir dabartiniai fenomenologinės minties laimėjimai pirmiausia siejasi su neabejotinomis fenomenologinio metodo, suprantamo kaip atviros, sugebančios evoliucionuoti, keistis, prisitaikyti prie naujų reikalavimų pažinimo instrumento, galimybėmis.

Tiesą sakant, neretai susidaro įspūdis, kad daugelis mokslininkų, Lietuvoje rašančių tekstus įvairiomis fenomenologijos temomis, sąmoningai ar suklaidinti galingo apologetinės literatūros srauto vengia *skausmingų* Husserlio fenomenologijos projekto *krizės*, *saulėlydžio* ir *žlugimo* temų, kurios seniai plačiai aptarinėjamos prancūzų ir kitų pasaulio šalių humanistikoje. Šį esminį skirtumą tarp Prancūzijoje ir Lietuvoje pasirodančių fenomenologijai skirtų tekstų, ko gero, pirmiausia galima paaiškinti mūsų filosofinės minties jaunatvišku entuziazmu, o, antra vertus, tuo, kad po 1968 m. studentų revoliucijos ir poststruktūralizmo (postmodernizmo) ideologų (R. Barthes, M. Foucault, G. Deleuze, F. Guattari, J. Derrida, J.-F. Lyotard, J. Baudrillard) koncepcijų iškilimo Prancūzijoje fenomenologija tapo *aktualumą praradusiu istoriniu reiškiniu*, o Lietuvoje ji dar ir šiandien suvokiama kaip *gyvas ir perspektyvus filosofinės minties sklaidos procesas*.

1981–1982 m. stažuojantis Paryžiuje teko artimai bendrauti su stažuotės vadovu Mikele Dufrenne'u, kuris, būdamas vienas iš fenomenologinės estetikos

šulų, jau tuomet kritiškai žvelgė į kai kuriems Vidurio ir Rytų Europos kolegoms būdingą nuostatą sureikšminti fenomenologijos galimybes ir traktavo šią kryptį, kuriai pats atstovavo, kaip į praeitį nuslinkusį istorinį reiškinių. Jis nuolatos pabrėždavo, kad kai Sartre'as, Merleau-Ponty, Levinas ir jis pats perkėlinėjo iš Vokietijos į Prancūzijos dirvą Husserlio fenomenologinį projektą ir rašė pagrindinius savo fenomenologinius tekstus, tai buvo *tiesioginis gyvas reagavimas į tuometinėje filosofijoje ir estetikoje pribrendusių aktualių problemų sprendimą*.

Kadangi kiekvienas iš minėtų prancūzų mąstytojų tuomet sprendė jam rūpimus specifinius filosofijos ir estetikos uždavinius, šioje fenomenologų kartoje išryškėjo skirtingos fenomenologijos galimybių vizijos ir individualūs iškilusių problemų sprendimo keliai. Iš tikrųjų, jei tik įdėmiau paanalizuosime iškiliausių fenomenologines idėjas plėtojusių pirmosios kartos prancūzų mąstytojų Sartre'o, Merleau-Ponty, Levino, Dufrenne'o veikalus, pamatysime, kad nors vienaip ar kitaip jie susiję su pamatinėmis Husserlio metodologinėmis nuostatomis, konkrečiais mokymais, idėjomis, sąvokomis, tačiau tai iš esmės *skirtingos* fenomenologinės koncepcijos, susiformavusios *skirtingų* įtakų laukuose ir *skirtingai* sprendžiančios panašias filosofijos, estetikos ir kitas problemas.

Kita vertus, pažvelgę į prancūzų fenomenologijos nueitą kelią, išvysime, kad dėl prancūzų kalbos ir mąstymo tradicijų savitumo (filosofijoje neįmanoma išvengti galingos kalbos specifiškumo ir konkrečioje tautoje susiklosčiusių mąstymo tradicijų įtakos) minėtos koncepcijos smarkiai nutolo nuo *pirmojo* Husserlio *filosofijos kaip griežto mokslo* projekto.

Netgi turint omenyje principinius *pirmosios* ir *antrosios* jau iš pomirtinių tekstų pažįstamos *filosofijos moksliskumo* dogmą atmetančios reformuotos Husserlio filosofijos, į kurią neatsitiktinai, suvokdamas potencialias fenomenologijos nuvainikavimo galimybes, kreipiasi išvalgusis Merleau-Ponty. Siekdamas išsaugoti aukštą fenomenologijos akademinį statusą, jis atkreipė žvilgsnį į ontologinės ir egzistencinės pakraipos stipriai filosofinės problematikos estetinio ženklu pažymėtas teorijas.

Todėl Merleau-Ponty ir kitiems prancūzų mąstytojams, perėmusiems iš vokiečių mąstytojų fenomenologijos lyderių vaidmenį, svarbi heidegeriškoji perdėto Husserlio racionalumo ir filosofijos moksliskumo kritika. Ji padėjo Heideggerio transformuotas Husserlio idėjas be didesnio pasipriešinimo perkelti į prancūziškos filosofinės tradicijos dirvą, kurioje tuomet jau stiprėjo dar neįsitvirtinęs iš neklasikinės filosofijos (Schopenhauerio, Kierkegaard'o, Nietzsche'ės, Bergsono) paveldėtas glaudus filosofijos ir literatūros ryšys. Po postmodernistinės filosofijos įvykdytos revoliucijos apie prancūzų fenomenologinės tradicijos mąstytojų ištikimybę Husserlio griežto filosofijos moksliskumo nuostatomis šiandien jau neverta rimtai kalbėti.

Neatsitiktinai daugumą įtakingiausių poststruktūralizmo šalininkų ir postmodernizmo ideologų (iš dalies išimtis yra tik Derrida) atsiriboja nuo logocentričių Husserlio fenomenologijos nuostatų ir radikaliai pasmerkia jas kaip atgyvenusias. Akivaizdu, kad 1911 m. Husserlio teksto pavadinime išsakyta tezė apie *filosofiją kaip griežtą mokslą* šiandien skamba kaip aktualumą praradęs anachronizmas. Todėl *fenomenologinė mintis Prancū-*

zijoje iš esmės pakeitė savo pagrindinius teorinius orientyrus, smarkiai išplėtė aptariamų filosofinių ir estetinių problemų laukus. Prancūzų fenomenologai, ir tai ypač akivaizdu Merleau-Ponty veikaluose, ankstesnės vokiškos fenomenologijos ir

daugybės kitų mąstymo tradicijų relikтус kūrybiškai pritaiko jau kaip savo originaliai transformuotų metodologinių priemonių sudėtinį segmentą analizuodami konkrečias filosofijos, estetikos ir meno filosofijos problemas.

KELYJE Į SAVIĄ PASAULIO SUVOKIMO IR MĄSTYMO BŪDĄ

Merleau-Ponty filosofiniai ir estetiški požūriai formavosi įvairių psichologinių teorijų, ypač geštalo ir biheviorizmo psichologijos, klasikinės filosofijos (R. Descartes'as, I. Kantas, G. Hegelis), neklasikinės (S. Kierkegaard'as, F. Nietzsche, H. Bergsonas) egzistencinės mąstymo tradicijos (G. Marcelis, M. Heideggeris, J.-P. Sartre'as), vėlyvojo Husserlio pomirtinių tekstų, A. Malraux meno filosofijos ir Rytų Azijos estetiški idėjų sandūroje. Tačiau jis nebuvo dogmatiškas nė vienos minėtų teorijų šalininkas, o sukūrė originalią koncepciją, jungiančią svarbiausius praeities estetiškos minties laimėjimus ir patenkinančią intelektualinius savo meto poreikius. Autentišką filosofavimo būdą Merleau-Ponty sieja su mąstytojo sugebėjimu *susikurti* savitą poziciją, savitą priegai prie problemos ir *pateikti* savitą jos sprendimą. Iš čia kyla filosofo požūris į savo ankstyvąją egzistencinės fenomenologijos koncepciją kaip autentišką mąstymo būdą, padedantį įveikti klasikinės racionalistinės ir neklasikinės, spontanišką gyvenimą (egzistenciją) aukštinančios filosofijos, subjektyvizmo ir objektyvizmo, metafizikos ir dialektikos, reiškinių ir esmės, daikto ir jo vardo sampratų kraštutinumus.

Jaunystėje Merleau-Ponty žavėjosi psichologijos idėjomis, vėliau, be Bergsono ir Marcelio, jį paveikė A. Kojève

interpretuojamos Hegelio idėjos (Merleau-Ponty ne tik lankė Kojève paskaitas, tačiau ir artimai bendravo su šiuo rusų kilmės mokslininku, abstrakcionizmo pradininku V. Kandinskio sūnėnu). Netrukus jį sužavėjo vėlyvieji neskelbti Husserlio tekstai, su kuriais susipažino Liuveno universitete saugomame Husserlio archyve. Čia perprato gilų rėžį jo sąmonėje palikusį fenomenologijos kūrėjo teiginį: „svaja apie filosofiją kaip griežtą mokslą nuslinko į praeitį“¹. Taip žengdamas fenomenologinių idėjų įsisavinimo keliu Merleau-Ponty tiesiogiai susidūrė su dviejų skirtingų Husserlio metodologinių nuostatų programomis: *pirmoji* – nuoseklaus racionalizmo adepto, *antroji* – išsižadėjusio ankstesnių perdėto racionalizmo iliuzijų filosofo. Suprantama, patyręs neklasikinės subjektyviosios ontologijos idėjų poveikį Merleau-Ponty pasirinko geriau laiko ir jo paties intelektualinius poreikius atitinkančią *antrąją* poziciją, tai yra vėlyvojo Husserlio tyrinėjimų programą. Šį mąstytoją vertino dėl sugebėjimo atsisakyti ankstesnių savo požūrių ir kitaip prabilti apie tuos pačius dalykus. Iš čia plaukė, Merleau-Ponty akimis žvelgiant, esminiai autentiško mąstytojo bruožai: *nepasitenkinimas tuo, kas pasiekta, sugebėjimas keistis ir išryškinti tai, kas anksčiau nebuvo mąstymo objektas*. Husserlis paveikė pran-

cūzų mąstytoją pagrindinėmis fenomenologinės metodologijos, reiklumo sau, nuolatinio atsinaujinimo nuostatomis; jį taip pat paveikė mokymai apie deskriptyvinę analizę, redukciją, intensionalumą, kalbą, kūną, laiką, suvokimą ir pan.

Tačiau įdėmiau analizuojant Merleau-Ponty ir dviejų kitų pirmosios prancūzų fenomenologų kartos atstovų – Sartre'o ir Levino – fenomenologinės metodologijos implantacijos į prancūzišką dirvą aplinkybes, pamatysime, kad Husserlio idėjos įtraukiamos dažniausiai prisidengiant jo nenuolankaus mokinio Heideggerio idėjomis ar jas pasitelkiant. Tiesa, vėliau, gyvenimo saulėlydyje, 1963 m. Heideggeris, žvelgdamas į nueitą kelią, suminkština anksčiau leistų į Husserlį kritikos strėlių kryptingumą. „O šiandien, – rašo jis esė *Mano kelias į filosofiją*, – atrodo, kad fenomenologinės filosofijos metas baigėsi. Ji jau laikoma savotiška atgyvena, kuri minima šalia kitų istorinių filosofijos tendencijų. Tačiau fenomenologija ir visa tai, kas jai savita, nėra kokia nors tendencija. [...] Fenomenologijos esmė – ne jos kaip filosofijos tendencijos *realumas*. Aukščiau už realumą stovi *galimumas*. Suprasti fenomenologiją – reiškia ją suvokti kaip galimybę.“⁴² Merleau-Ponty buvo vienas tų mąstytojų, kuris kryptingai savo tyrinėjimuose plėtojo šią Heideggerio išryškintą galimybę. Jis praktiškai savo darbuose realizavo Heideggerio spėjimą, kad fenomenologija *gali pavirsti srove veikdama literatūrą, meną, mokslą ir politiką*.

Minėtas principinis Heideggerio ir Husserlio konfliktas, kai rašant veikalą *Būtis ir laikas* buvo konstatuotas ankstyvosios mokytojo fenomenologijos galimybių ribotumas, jos aklavietė, nesugebėjimas išsakyti *būvinio būties*, prancūzų

fenomenologijos tradicijai buvo svarbus. Jis lėmė dėsningais tapusius prancūzų fenomenologų nukrypimus nuo Husserlio nutiestų kelių, plėtojimą daugybės problemų, buvusių ankstesnės fenomenologijos paraštėse. Tai viena priežasčių, kodėl prancūzų fenomenologijos dirvoje minėtas Heideggerio ir Husserlio konfliktas nuolat aptarinėjamas. Tai sąlygoja pirmosios prancūzų fenomenologų kartos lyderių svyravimą tarp fenomenologinės, egzistencinės, ontologinės ir hermeneutinės problematikos, pamatinių fenomenologinės filosofijos sąvokų daugybės naujų konotacijų, išsišakojančių temų, probleminių laukų, projekcijų į meno praktiką atsiradimą.

Kita vertus, Merleau-Ponty artimos egzistencinių motyvų prisodrintos Kierkegaard'o, Nietzsche'ės, Marcelio ir Sartre'o idėjos, tačiau, skirtingai nei šie mąstytojai, Merleau-Ponty, kaip ir Bergsonas, labiau vertino mokslo svarbą. Su Kierkegaard'o ir Nietzsche'ės *subjektyviaja ontologija* jį siejo antiracionalistinės nuostatos, individualios būties sureikšminimas, egzistenciniai motyvai, nepastebimos ribos tarp filosofijos ir literatūros brėžimas. O santykiai su studijų elitinėje *École normale supérieure* bičiuliu Sartre'u ir jo skelbiamomis idėjomis patyrė esmines metamorfозės nuo adoracijos iki atšalimo ne tik dėl politinių nuostatų (jį baugino Sartre'o radikalumas), tačiau ir dėl požiūrių į pamatines estetikos problemas: meninės kūrybos prigimtį, kūrybos ištakas, jai darančius įtaką veiksnius, menininko kūrybinį potencialą, socialinį menininko angažuotumą ir pan.

Merleau-Ponty yra ne tik labai prancūziškas, bet dėl savo rafinuoto mąstymo stiliaus ir plačios humanitarinės erudicijos, išvalgų gėlmės stebėtinai įtai-

gus, iki šiol aktualus mąstytojas. Jis savo fundamentaliais darbais *atveria Vakaruose naują ilgam įsivyraujančią savitą, smarkiai egzistencializmo antspaudu paženkliną prancūzišką fenomenologijos bei iš jos išsirutuliojančią hermeneutinę tradiciją*. Joje, lyginant su anksčiau išsiskleidusia vokiška, jaučiamas stipresnis orientacijos į jusliškumą, išraišką, estetinę patirtį, vadinasi, ir galingesnis estetiškos problematikos užtaisais.

Ir pagaliau Merleau-Ponty estetikos ir meno filosofijos problematikai skirtuose, ypač vėlyvuosiuose, tekstuose regime kito amžininko – Malraux – įtaigios, psichologizuotos, paradoksalaus mąstymo kupinos meno filosofijos poveikį. Nors vienoje iš savo paskutiniojo tarpsnio knygų *Ženkilai (Signes, 1960)* Merleau-Ponty daug polemizuoja su Malraux, tačiau, kaip dažnai būna idėjų istorijoje, šioje polemikoje jis nepastebimai perima daugelį savo *menamo* oponento argumentų, vertinimų, požiūrių į meno istorijos raidą, netgi minčių dėstymo stilistinius elementus. Su Malraux jį sieja kūrybiškos menininko prigimties svarbos iškėlimas, autentiško mąstymo ir meno siejimas su tyliu, bežodžiu bylojimu, egzistencine patirtimi, stiliaus samprata, *non finito* principo svarbos kūryboje pabrėžimas. Juos taip pat suartina pagarbus požiūris į Rytų šalių kultūros laimėjimus, platūs ekskursai į įvairių tautų ir epochų meno šedevrus, esminio

skirtumo tarp renesanso ir su juo susijusios realistinės meno tradicijos ir postimpresionistinės dailės bei modernistinio meno pabrėžimas. Merleau-Ponty perima Malraux mokymą apie tris skirtingas dialogo formas: 1) *išdėstymo*, padedančio geriau pažinti veiksmo aplinkybes; 2) *tono*, subtiliai išplėtoto jautriai niuansuotuose M. Prousto tekstuose, ir 3) *scenos*, plačiai kultivuojamos teatro ir kino menuose. Jam, kaip ir Malraux, menininko individualumas yra neatsiejamas nuo jo estetinių idealų, siekių bei kūrybinių išskojimų kelyje išsikristalizavusio meninės kūrybos stiliaus savitumo.

Ilgainiui Merleau-Ponty tapo kertine prancūziškosios fenomenologijos ir savita egzistencializmo idėjų plėtotės figūra. Jis daug nuveikė skleisdamas Prancūzijoje savitai interpretuotas Husserlio fenomenologijos, Kierkegaard'o, Nietzsche'ės „subjektyviosios ontologijos“, Bergsono ir Heideggerio estetikos ir meno filosofijos idėjas. Kalbant apie šio mąstytojo veikalų ir idėjų istorinę misiją, galima nenusižengiant tiesai teigti, kad jis, sujungdamas minėtų vokiečių mąstytojų idėjas su prancūzų klasikinės ir modernios filosofijos laimėjimais, *suteikė postūmį vėlesnės prancūzų, ir ne tik jos, filosofinės ir estetiškos minties raidai*. Anot taiklaus P. Ricoeuro pastebėjimo, Merleau-Ponty siekė išsiveržti iš fenomenologijos ir egzistencializmo nubrėžtų ribų, „įveikti Husserlį ir Heideggerį“³.

KŪRYBINĖS EVOLIUCIJOS VINGIAI: PSICHOLOGIZAVIMAS IR ESTETINIMAS

Mąstytojo filosofinėje ir estetineje evoliucijoje regimas daugmaž nuoseklus judėjimas nuo pradžioje jį užvaldžiusios psichologinės problematikos prie vėly-

vojo Husserlio paveikto pedantiško *Suvokimo fenomenologijoje* savaip interpretuotų teorinių savo koncepcijos principų dėstymo, o vėliau prie liberalesnės *sub-*

jektyviosios ontologijos ir egzistencializmo įtakos ženklintos ontologizuotos meno filosofijos.

Galime išskirti tris pagrindinius glaudžiai tarpusavyje susijusius šios evoliucijos tarpsnius. Pirmuoju, kuris siejasi su *Elgesio struktūra* (*La Structure du comportement*, 1942) ir *Suvokimo fenomenologija* (*La Phénoménologie de la perception*, 1945), dėl geštalto ir biheviorizmo psichologijos ir Husserlio fenomenologijos poveikio į pirmą planą iškyla suvokimo problemos. Jos plėtojamos glaudžioje sąveikoje su kitomis naujausiomis psichologijos, filosofijos ir estetikos teorijomis. Suvokimas, anot Merleau-Ponty, turi plačias galimybes atverti ypatingai svarbias gyvenamojo pasaulio (*monde vécu*) vokiškoje mąstymo tradicijoje (*Lebenswelt*) dimensijas⁴.

Šiuo psichologinių idėjų įtakos paženklinutu tarpsniu Merleau-Ponty formuluoja pagrindinius egzistencinės fenomenologijos principus. Jis išplečia Husserlio fenomenologijos ir Kierkegaard'o, Nietzsche's, Heideggerio egzistencinių motyvų prisodrintas autentiško mąstymo ribas. Į egzistencinę fenomenologiją žvelgia kaip į visavertį mąstymo būdą, teikiantį konkrečią būties koncepciją ir visavertę filosofiją. Ji padeda geriau pažinti įvairių žmogiškos kūrybos formų, vadinasi, ir literatūros bei meno sferai priklausančių kūrinių, esmę. Iš čia kyla ir platesnė huserliškojo intencionalumo interpretacija – *jau ne tik kaip sąmonės raiškos formos, o žmogiškojo santykio su pasauliu apskritai*. „Pasaulis, – teigia Merleau-Ponty, – yra ne tai, ką aš mačiau, o tai, kuo aš gyvenu, aš esu atviras pasauliui ir neatsiejamas nuo jo, tačiau jo neužvaldau, kadangi jis yra neišsemiamas.“⁵

Remdamasis pirmųjų teorijomis, Merleau-Ponty pirmiausia siekia api-

brėžti pirmąją *ikirefleksyvią* žmogaus ryšį su pasauliu, kuris skleidžiasi suvokimo procese jungdamas įvairias žmogiško subjektyvumo raiškos formas ir kultūros pasaulio prasmų konstravimą. Jis skeptiškai žvelgia į klasikinei Vakarų filosofijai būdingą racionalaus mąstymo sureikšminimą ir, siekdamas išvengti *proto krizės*, savo tyrinėjimuose atsigręžia į pirmąją dalykus: mitinės sąmonės, suvokimo, kalbos, mąstymo, kūrybos ištakas. Žmogiškoji kultūra čia aiškinama kaip simbolių sistema, o filosofija suartinama su menu ir įvairiomis kitomis estetiškumo sklaidos apraiškomis. Tai siejasi su požiūriu į filosofiją kaip „Būtį, bylojančią mumyse“, kuri yra per save skleidžiamos kūrybinės begarės patirties išraiška⁶. Antra vertus, būtis čia tiesiogiai siejama su kūrybine asmenybės raiška, o literatūra ir menas traktuojami kaip *būties raiškos fiksavimo pėdsakai, jos įprasminimas pirmiausia romano ir tapybos kūrinių pavidalu*.

Glaudus ankstyvojo Merleau-Ponty sąlytis su geštalto ir biheviorizmo psichologija ženklina jo estetinės teorijos savitumą prancūzų fenomenologiniame sąjūdyje. Mąstytojas XX a. viduryje savo fenomenologinei problematikai skirtais veikalais simbolizuoja naują – po XIX a. ir XX a. sandūroje kilusios – Vakarų humanistikos psychologizavimo bangą. Jei įdėmiau pažvelgsime į ankstyvuosius jo veikalus ir programinę *Suvokimo fenomenologiją*, nesunkiai pastebėsime, kad jo estetinės idėjos yra tarsi *įkalintos* psichologinių disciplinų nubrėžtuose rėmuose. To meto Merleau-Ponty tekstuose regime *nuolatines projekcijas į psichologijos, fiziologijos, suvokimo fiziologijos, psichopatologijos, psichiatrijos, psichoanalizės idėjas*,

sąvokas, kurios interpretuojamos pasitelkiant filosofinio mąstymo principus.

Mokslininko interesus ir jo orientaciją į konkrečios disciplinos probleminius laukus neabejotinai atspindi konkretaus evoliucijos tarpsnio veikaluose vyraujanti pagrindinių vartojamų kategorijų sistema. Žvelgiant šiuo aspektu į kūrybinę Merleau-Ponty evoliuciją, greta vyraujančios filosofinės aptariamų problemų interpretacijos regime laipsnišką evoliuciją nuo psichologinių mokslų į estetikos ir meno filosofijos problematiką vėlyvuosiuose veikaluose. Netgi tokios pamatinės mąstytojo sąvokos kaip intensionalumas, redukcija, suvokimas, vaizduotė, dėmesys, prasmė, kūnas, ekspresija, norma, sutrikimas, patologija, išpūdis, pojūtis, jutimas, matymas, girdėjimas, asociacijos, prisiminimai ir kt. liudija glaudų ryšį su to meto psichologinių mokslų raida, kadangi yra paženklintos psichologizavimo antspaudu. Šis genetinis *suauuginimas* su psichologine problematika toks stiprus ir simptomiškas, kad netgi savo suvokimo fenomenologijos *Įvadą* pradeda skyreliais, skirtais pojūčių, asociacijų, prisiminimų tyrinėjimui.

Kita vertus, jausdamas realius pavojus, kuriuos kėlė filosofinės problematikos psichologizavimas, taip pat siekdamas išvengti kaltinimų dėl savosios koncepcijos perdėto subjektyvumo ir nemoksliškumo, Merleau-Ponty daro lankstų judesį, kuris turėtų pakloti tvirtesnę teorinį pamatą jo vėlesniems apmąstymams. Su tuo tiesiogiai susijęs deklaratyvus skelbimas, kad „pirmą pradį tikėjimas suvokimu ilgus amžius buvo mokslo ir filosofijos ramstis“⁷. Iš čia kilo kitas svarbus mąstytojo teorinių nuostatų pagrindimo žingsnis – teiginys, kad suvokimas „yra atsivėrimas daiktui“

ir „nukreiptumas į savaiminę tiesą kaip galutinį tikslą“⁸.

Į daugelį pamatinių estetikos ir meno filosofijos problemų, kaip liudija ankstyvųjų jo tekstų analizė, mąstytojas žvelgia psichologiniu arba, kalbant konkrečiau, fiziologiniu aspektu. Filosofinės problematikos psichologizavimas čia pasireiškia netgi tokių racionalizmo ideologų kaip Descartes, Kantas idėjų aiškinimu iš fiziologijos pozicijų, pabrėžiant glaudžius psichiškumo ir fiziologiškumo ryšius, pereinant prie konkrečios psichologinių ir fiziologinių faktų analizės.

Šiame idėjų kontekste neturėtų stebinti platūs Merleau-Ponty pamąstymai apie mąstančiojo individo egzistencinės būties sąlygas nuolatos remiantis Kierkegaard'ui artimomis psichologinėmis kategorijomis. Tai susiję su dekartiškosios fiziologijos kritika ir įsitikinimu, kad sielos ir kūno harmoningos sąveikos negalima sustiprinti dviejų išorinių veiksnių – objekto ir subjekto – sprendimu, kadangi ji *skleidžiasi kiekvieną egzistavimo akimirką*. Iš čia plaukia pamatinė filosofo psichologines nuostatas patvirtinanti išvada: „Egzistavimas, kurį mes suradome kūne, artėdami prie jo vienu iš pažinimo, tai yra fiziologijos, keliu. Vadinasi, dabar mums suteikiama galimybė tą pirmąjį rezultatą patikrinti ir patikslinti, šį kartą egzistencijos klausimus užduodant pačiam egzistavimui, t. y. krepiantis į psichologiją.“⁹

Tolesnėje Merleau-Ponty evoliucijoje laipsniškai, bet akivaizdžiai didėja estetikos ir meno filosofijos problematikos reikšmė. Antruoju kūrybinės evoliucijos tarpsniu nuo 1947 iki 1955 m., plėtodamas *Suvokimo fenomenologijos* idėjas, Merleau-Ponty dėmesį perkelia į kalbą ir įvairias kūrybinės veiklos sritis: literatūrą, daile,

mokslą, politiką. Svarbiausiame estetinėje problematikai skirtame veikalė *Prasmė ir beprasmybė (Sens et non-sens, 1948)* ir ypač į jį įtrauktame esė *Cézanne'o abejonės (Le doute de Cézanne)*, anksčiau išryškėjusios estetikos ir meno filosofijos idėjos toliau konceptualizuojamos ir pritaikomos konkrečių literatūros ir dailės reiškinių analizei. Čia ryškėja naujas posūkis į estetikos ir meno filosofijos problemų sureikšminimą, kuris dar akivaizdesnis tampa vėlyvuosiuose mąstytojo veikaluose.

Ilgainiui ankstyvuosiuose Merleau-Ponty veikaluose suformuluotų programinių psichologizuotų fenomenologinių nuostatų įtakos laukas blėsta ir jas užgožia iš Kierkegaard'o, Nietzsche'ės, Heideggerio idėjų lobyno išplaukiantys egzistenciniai ir iš Malraux meno filosofijos pasiskolinti motyvai.

Čia vėl norėčiau grįžti prie anksčiau aptarinėtos paslankių Merleau-Ponty pagrindinių kategorijų sistemos kaitos, kuri ryškėja lygiagrečiai su jį dominančių personalijų kaita. Psichologų ir filosofų pavardes jo tekstuose sparčiai išstūminėja meno filosofų, dailininkų, poetų ir rašytojų vardai. Šis naujų pavardžių ir gausus aprašomųjų biografinių menininko asmenybės, pasaulio suvokimo, kūrybos proceso ypatumų, formalių meno kūrybos aspektų skverbimasis į tekstus rodo, kad Merleau-Ponty vis labiau tolstą nuo tradicinio fenomenologinės filosofijos problemų lauko ir vis akivaizdžiau suka estetinės problematikos link.

Kalbant apie filosofinės problematikos estetinio tendencijas, būtina pažymėti ir Merleau-Ponty sąsajas su neklasikine egzistencinio mąstymo tradicija, konkrečiau kalbant – su *subjektyviąja ontologija* (Kierkegaard'as, Nietzsche), kurioje, apmąstant pamatines žmogaus in-

dividualios būties ir kūrybos problemas, išryškėja daug panašumų. Merleau-Ponty pasaulėžiūrinėms nuostatomis artimi *neklasikinės* pakraipos mąstytojai ypatingą dėmesį skiria įvairiems anksčiau ignoruotiems aktualiems žmogaus individualios būties aspektams. Juos sieja radikalus tragizmas kaip pagrindinė pasaulio suvokimo intonacija, didžiai asmeninis subjektyvus filosofavimo pobūdis. Iš čia kyla *neklasikinės* filosofijos šalininkams būdingas *atvirumas* pasauliui, autentiško mąstymo siejimas su asmenine egzistencine patirtimi. Kierkegaard'as ir Nietzsche sukyla prieš perdėm siaurą, formaliai logišką, fizikalistinį klasikinės metafizikos pasaulio ir žmogaus jame interpretavimą bei siekia pabrėžti individualios egzistencijos ir gyvenimo svarbą.

Todėl klasikinei racionalistinei mąstymo paradigmai būdingame Descartes'o teiginyje *mąstau, vadinasi, egzistuoju (cogito ergo sum)* ši paradigma pabrėžia pirmąją teiginio dalį *cogito*, t. y. *mąstau*, o *neklasikinė* paradigma filosofinio mąstymo akcentus perkelia į antrąją jo dalį – *sum* ir laiko *egzistenciją* bet kokios žmogaus veiklos pagrindu. *Filosofijos akcentus perkeldami iš gnoseologinės į ontologinę ir estetinę problematiką, šios pakraipos šalininkai neigė tradicinės sistematikos principus, keitė jos mąstymo kategorijas, dinamiškiau traktavo žmogaus būtį, tuometinės sąmonės komplikuotumą.*

Melagingo ir beasmenio racionalizmo kritika, kurią rutuliojo *neklasikinės* filosofijos pradininkai, ne tik reiškė atsisakymą tradicinių, į *visuotinumą* ir *bendrareikšmiškumą* pretenduojančių klasikinės metafizikos principų, bet ir rodė jų *siekimą savo filosofijos pamatu padaryti individualų žmogaus gyvenimą, arba, kitais žodžiais tariant, asmenybės egzistenciją su jos nepakar-*

tojama vidiniu pasauliu. Savo intelektualinę energiją neklasikinės filosofijos šalininkai nukreipė į subjektyvią tikrovę, į sąmonės tekamumo apmąstymą, nepakartojamą, nuolatos besikeičiantį žmogaus subjektyvumą, pasąmonės struktūras, asmenybės psichologijos, kalbinės raiškos subtilybes, kurios neišreiškiamos sisteminio mąstymo principais ir racionalistinės filosofijos kategorijomis.

Gvildendami individualios žmogaus būties problemas, jie rėmėsi nesubstancine būties samprata (asmenybė – ne kažkas duota, o nuolat atsirandančių galimybių visuma) ir kartu subjektyvino ontologinę problematiką. *Subjektyvioji ontologija*, arba ontologija siaurąja šio žodžio prasme, yra tai, ką galime vadinti spontaniškuoju *aš*, kas lemia nesąmoningą žmogaus egzistencijos (Kierkegaard'as) arba gyvenimo (Nietzsche) funkcionavimą konkrečioje individualioje sąmonėje. Visa individo būtis tarsi užsklęsta subjektyvioje aplinkoje, tačiau negalime teigti, kad ji – būtis – yra subjektyvi.

Subjektyviosios ontologijos šalininkai siekia panaikinti ribas, skiriančias meną ir gyvenimą, sujungti juos į vientisą suabsoliutintą estetinį reiškinį. Ne taip kaip vokiečių klasikinio idealizmo filosofija, kurios idealas buvo mokslas, siekiantis pažinti objektyvią tiesą, neklasikinės filosofijos, iškeliančios subjektyvios ontologijos svarbą, idealas – iracionalia intuicija besiremiantis menas. Laikydami sąmonę pirmine, Kierkegaard'as ir Nietzsche atvėrė naujas erdves tokiai neklasikinei ontologiškai orientuotai meninei filosofijai, kuriai svarbu ne pažinti išorinę objektyvų pasaulį, o gilintis į atskiros asmenybės vidaus pasaulį (netgi žmogaus gyvenimas suvokiamas ir traktuojamas kaip menas).

Kita vertus, lygiagrečiai *subjektyviosios ontologijos* poveikiui Merleau-Ponty veikaluose palapsniai įsitvirtina dar ankstesnio tarpsnio veikaluose išryškėjusių, estetinių atspalvį ir konotacijas turinčių sąvokų grupė: forma, figūra, šviesa, garsas, fonas, struktūra, gelmė, tuštuma, neišbaigtumas, erdviškumas, horizontas, kraštovaizdis, peizažas, vizualizavimas, spalvų pojūtis, jautrumas spalvoms, skirtingų spalvų sąveikos ir pan. Ių pradžių minėtos sąvokos dar balansuoja tarp *psichologinės* ir *estetinės* problematikos. „Tačiau matyti, – aiškina savo poziciją mąstytojas, – reiškia pajauti spalvas arba šviesas, girdėti – pajauti garsus, justai – pajauti kokybes, tad nejaugi nepakanka pamatyti ką nors raudona arba išgirsti garsą *lia*, kad sužinotum, kas yra justai? Raudona ir žalia yra ne pojūčiai, o yra tai, kas juntama, kokybė, nėra sąmonės elementas, ji yra objekto savybė.“¹⁰

Šis objekto savybių tyrinėjimas ilgainiui tampa svarbiu Merleau-Ponty estetinės teorijos leitmotyvu, kadangi analizuodamas konkrečius meno kūrinius jis ypatingą dėmesį skiria jusliškai suvokiamoms estetinėms jų savybėms. Estetikos problemų įtakos laukas nenumaldomai plečiasi mąstytojui susitelkiant prie konkrečių menininkų personalijų ir jų kūrybos problemų. Kita vertus, filosofinės problematikos estetinio nuostata akivaizdi ir jo filosofijos apibūdinime: ji esanti ne „jau esamos būties atspindys, o ir meno – tiesos atskleidimas“¹¹. Vadinasi, Merleau-Ponty estetikoje, kaip ir *subjektyviosios ontologijos* kūrėju Kierkegaard'o ir Nietzsche'ės koncepcijose, filosofijos ir meno tikslai suartinami, o pati filosofija neretai traktuojama kaip menas.

Knyga *Ženkla* mąstytojas įžengia į trečią evoliucijos tarpsnį, kuriame ryškė-

ja atsiribojimas nuo ankstesniuose veikaluose, ypač *Suvokimo fenomenologijoje*, išsakytų idėjų ir keltų problemų. Mąstytojas pripažįsta, kad remiantis Husserlio fenomenologijos nuostatomis buvo neįmanoma jų išspręsti, kadangi sąmonė ir objektas nepagrįstai buvo supriešinami. Nuo šiol ryškėja posūkis nuo egzistencinės fenomenologijos prie vadinamosios naujosios ontologijos, kurioje smarkiai plečiasi estetikos ir meno filosofijos problematikos įtakos laukas. Mąstytojas išsikelia uždavinį atrasti pirmapradę, dar neartikuliuotą ir netematizuotą, ikirefleksiniame lygmenyje besiskleidžiančią būtį ir pirmapradi pasaulį, kuris yra ankstesnis už bet koki objektyvų žinojimą apie jį. Šią funkciją, anot filosofo, geriausiai atlieka tapyba, literatūra, metafora ir filosofija, kurių sąlytis su būtimi ir pasauliu išsiskiria pirmapradiškumu. Taigi vėlyvuosiuose Merleau-Ponty veikaluose ryškėja ontologinės problematikos susipynimas su estetinė, o pasaulio imperatyvumą išstumia Būties intencionalumas, kuris siejamas su žmogaus kūrybinės prigimties aukštinimu.

Filosofo mąstysena, kaip minėjome, nukreipta į žmogiškos būties subjektyvumo, individo santykių su išoriniu pasauliu, egzistencija, kultūros ir meno vertybių pažinimą. Skirtingai nei daugelis amžininkų, Merleau-Ponty sureikšmina juslinę pažinimo pakopą, kuriai priskiria tiesioginį tiesos, grožio ir meno pasaulių pažinimą. Čia jo veikaluose ryškėja *neklasikinei* egzistencinės pakraipos filosofijai būdingas filosofinės problematikos subjektyvinimas ir estetinimas.

Pirmame knygos *Ženkilai esė Netiesioginė kalba ir tylos balsai (Le langage indirect et les voix du silence)* daug dėmesio skiriama Malraux meno filosofijos recep-

jai ir netiesioginiam santykių su ja aiškinimuisi. Daugelis šio tarpsnio idėjų minėtame veikalė tik nubrėžiamos, o kiti pagrindiniai estetikos ir meno filosofijos problemos gvildenantys veikalai iki netikėtoms mąstytojo mirties lieka neužbaigti ir pasirodo vėliau. Tai – *Regima ir neregima (Le visible et l'invisible, 1964)*, *Akis ir dvasia (L'Oeil et l'esprit, 1964)*, *Įvadas į pasaulio prozą (Introduction à la prose du monde, 1969)*. Pradedant veikalu *Regima ir neregima*, Merleau-Ponty koncepcijoje ženkliai stiprėja lingvistinių teorijų ir *subjektyviosios ontologijos* idėjų įtaka: subjektas ir suvokimo ryšys su pasauliu ir būtimi dabar yra tiesiamas per kalbą. Pasaulis čia aiškinamas kaip kūniškas, apgaubtas visa apimančio *pasaulio kūno (la chair du monde)*, kuris yra pirmapradės Būties atvertis žmogui.

Iš visa apimančio *pasaulio kūno* sampratos išsirutulioja ir Merleau-Ponty autentiškos kūrybos, taip pat ir filosofavimo teorija, kurioje pabrėžiama pirminio autentiško santykio su pasauliu svarba. Filosofija čia aiškinama paradoksaliai, kaip *Būtis bylojanti mumyse*, ir kartu nebylios patirties išreiškimas, tiesiogiai susijęs su jos principiniu neišreiškiamumu. Tyla čia iškyla kaip autentiško filosofavimo stichija ir kartu tobuliausias gelminių minčių perteikimo instrumentas. Tačiau realiame gyvenime, siekdamas išreikšti savo unikalą patirtį, filosofas prabyla ten, kur turėtų tylėti, nesuvokdamas, kad tik tyla yra patikima sąlyčio su Būtimi ir jos tylos balsų girdėjimo forma. Todėl dailininkas, kurio kūryba skleidžiasi neverbalinės kalbos srityje, yra daug palankesnėje padėtyje nei filosofas, ir jo santykis su savo kūrybos objektu bei supančiu pasauliu tarsi tampa pavyzdžiu filosofui. Čia išryškėja

Merleau-Ponty išsivadavimas iš daugelio Husserlio veikaluose nubrėžtų fenomenologinės analizės schemų ir susitelki-

mas prie konkrečių meno filosofijos problemų analizės. Tačiau tai jau būtų kito ciklo straipsnio tyrinėjimo objektas.

UŽSKLANDA

Šiame straipsnyje, glaustai aptarę Merleau-Ponty estetikos ir meno filosofijos ištakas, jį paveikusias idėjas, metodologines nuostatas, galime konstatuoti, kad mąstytojas nuėjo sudėtingą evoliucijos kelią nuo ankstyvųjų, psichologinės estetikos poveikio paženklinytų fenomenologinių tyrinėjimų prie dėl *subjektyviosios ontologijos* įtakos susiformavusios originalios meno filosofijos. Kita vertus, jo estetikų pažiūrų raida tiesiogiai buvo susijusi su tuometinėje Prancūzijoje sparčiai besirutuliojančiais fenomenologinės ir egzistencinės minties procesais, įtakingiausių to meto psichologinių, lingvistinių teorijų daugiabalsišku. Ir pagaliau, ją lėmė ir aktualėjanti būtinybė teoriškai apibendrinti naujus meninės kultūros raidos procesus. Analizuodamas savo meto kultūros, filosofinės minties ir meno raidos procesus jis giliau nei kiti amžininkai apčiuopė ir išryškino vyraujančias tendencijas. Filosofas tarsi sugėrė svarbiausias savo meto psichologinės, fenomenologinės ir egzistencinės estetikos idėjas ir tapo prancūzų feno-

menologinės tradicijos įtakingiausiu atstovu, kurio veikaluose išryškėjo vėlesnės prancūzų fenomenologinės ir egzistencinės pakraipos estetikos magistralinės tendencijos.

Stipriausią poveikį Merleau-Ponty koncepcijos tapsmui turėjo Husserlio, *subjektyviosios ontologijos* šalininkų, Heideggerio, Sartre'o, Malraux ir geštalto bei biheviorizmo psichologijos idėjos. Be minėtų kryptių, jo koncepcijoje savitai susipynė klasikinės, struktūralizmo, intuityvizmo, psichoanalitinės estetikos ir kitos teorijos. Estetinė Merleau-Ponty koncepcija jungia ir savitai perlydo šias teorijas. Dėl jos įtakos vėlesnė fenomenologinė mintis Prancūzijoje iš esmės pakeitė savo pagrindinius orientyrus ir dažniausiai transformuotus fenomenologinius reliktus pritaiko kaip metodologinę prieigą moksliniu požiūriu korektiškai analizei. Pastaroji dažniausiai taikoma sprendžiant konkrečius lokalius filosofijos ir estetikos uždavinius arba tyrinėjant netolimos praeities filosofijos istoriją.

Literatūra ir nuorodos

¹ *Husserliana*, tome VI, Husserl-Archives, Louvain, p. 508.

² Martin Heidegger. *Mein Weg in die Phänomenologie*. // Martin Heidegger. *Zur Sache des Denkens*. – Tübingen: Niemeyer, 1969, p. 89.

³ Paul Ricoeur. *Lectures II: La Contrée des philosophes*. – Paris: Seuil, 1992, p. 172.

⁴ Žr. Maurice Merleau-Ponty. *La structure du comportement*. – Paris: PUF (1942), Quadrige 1990, p. 235–236.

⁵ Maurice Merleau-Ponty. *La Phénoménologie de la perception*. – Paris: Gallimard, 1982, p. XI–XII.

⁶ Maurice Merleau-Ponty. *Le Visible et l'invisible*. – Paris: Gallimard, 1964, p. 250–251.

⁷ Maurice Merleau-Ponty, *La Phénoménologie de la perception*, p. 66.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat, p. 105.

¹⁰ Ten pat, p. 10.

¹¹ Ten pat, p. XV.